

Vestmannen

Nr. 1

Bergen, 20. januar 1992

8. årgang

Normering av stadnamn

Fråsegn frå lagsmøte i Oslo Mållag 14. oktober 1991
Med seinare tilslutnad frå Norsk Målungsdom

Oslo Mållag er glad for at me i sumar endeleg fekk ei Lov om stadnamn som m.a. regulerer skrivemåten av namna. Lovløysa har herska på området sidan midten av 60-talet, og dette har ikkje gagna arbeidet for eit norsk og einskapleg namneverk.

Oslo Mållag er likevel lei for at lova opnar for at stadnamn kan normerast etter bokmål i sume høve, og at det vert slakka av på krava om eit einskapleg namneverk. Oppnorskinga av namneverket er eitt av dei områda dér målreisinga hadde kome aller lengst. Alt frå 1913 var hovudregelen at namna skulle normerast etter norske målreglar (Falk/Hægstad), og i prinsippet fylgja nynorsk rettskriving med utgangspunkt i den lokale uttalen og med ei viss tilpassing til lokale målføredrag. Dette vart stadfest i føresegner både i 1929, 1933 og 1957.

Dei siste åra, serleg i samband med den nye lova, har me sett ei ny opning mot målføra i stadnamnnor-meringa. Stadnamnutvalet (NOU 6/1983) og seinare departementet og Stortinget (Lov om stadnamn og føresegner av 5. juli 1991) har fira på krava til eit einskapleg namneverk og opna for sterke målføreinnslag i normeringa. Me har fått høyra at motsetnaden går mellom dei som ynskjer streng (etymologisk) normering og dei som ynskjer mindre streng (målförenær) normering.

Slik ter striden seg på overflata, men me hører ikkje så mykje til dei røynde årssakene bak dette. Oppnorskinga av namneverket som for åvor tok til kring 1910, var på god veg til å gjeva oss eit eineståande namneverk: Vølinga av namna etter dansketida førde med seg at mange av inkonsekvensane og forvanskningane vart retta opp. Og viktigast: namneverket vart ført over på norsk målgrunn. Normeringa skulle ta utgangs-

punkt i den nedervde lokale uttalen og fylgja nynorsk rettskriving.

Etter kvart dukka den idéen opp at skrivemåten av stadnamna så langt råd skulle fylgja målføreuttalen. Det var ikkje målførevleie norskdoms-folk som vart dei sterkeste talsmennene for denne lina, det var riksmålsfolk som såg at riksmål/bokmål var ubrukande som normeringsgrunnlag. Då måtte dei velja mellom målförenær og nynorsk-nær skrivemåte, og sjølvsagt valde dei det minst farlege - skriftformer etter målføret.

Dei siste 20 åra har dei fått fylgje av ein ny generasjon mål-politikarar, talemålstrevarane. Målføra kom i skotet på nytt på 70-talet, parolen vart «snakk dialekt - skriv nynorsk». Etter kvart vart dette meir dialekt og mindre nynorsk - for stadnamna òg: Det kom krav om veikare normering av stadnamn. Saman har ein merkeleg allianse av riksmålsfolk og talemåls-aktivistar sytt for den nye lina i namne-normeringa - «regionale» former som fylgjer hovuddraga i målføra. Røynda bak denne omlegginga syner seg i den nye lova: Normeringa skal fylgja dei hovud- og sideformene i bokmål og nynorsk som ligg nærest opp til den lokale uttalen. Det er ikkje omsut for målføra som ligg bak, men ettergjeving andsynes riksmåls- og bokmålsfolket.

Oslo Mållag tykkjer det er skade at den nye lova set reisinga av eit norsk og einskapleg namneverk attende. Me ynskjer at lova vert brigda slik at det gamle prinsippet frå 1913 framleis kan ligga til grunn: Normering etter rettskrivingsprinsippa i nynorsk.

Me legg til at normeringa av stadnamn ikkje bør vera like streng som normeringa av skriftmålet (i den grad rettskrivinga kan kallast streng for tida), men bør opna for ein del målføre-innslag som syner den lokale serdåmen, serleg i førelekkan av namna.

Til lova vert brigda bed me om at det vert sett opp føresegner som så langt som råd er fører politikken frå 1913/1933/1957 vidare. Det er eit nasjonalt namneverk me treng, ikkje eit mylder av «regionale» former. Oslo Mållag bed òg om at desse føresegnerne vert laga så utfyllande og detaljerte at det ikkje vert rom for amatørfilosofisk tukling i unorsk lei når kommunar, fylke, offentlege etatar osb. skal nyttja føresegnerne.

Oslo Mållag er glad for at namnekonsulenttenesta er bygd ut i tråd med den nye lova. Det vil vonleg hjelpe til med å rydda ut ein del av feil-normeringane, forvanskningane og dei unorske formene som framleis finst på kart, skilt, i offentleg administrasjon osb. Me bed konsulentane gjera sitt til at av-norskinga av namneverket ikkje held fram, og me minner om at dei (nynorsk-) konsulentane som kallar seg målfolk her har eit serskilt andsvar.

For Oslo Mållag
Olav Helge Øvre
- formann

Frasegni er send til Stortinget, Kulturdepartementet, Norsk språkråd, Statens Kartverk, Namnekonsulentane, pressa og kring-kasting.

Tankekorn

Passar ikkje mannen
på tidi,
so passar ikkje
tidi på mannen.

Norsk ordtøkje etter
Ivar Aasen.

Stadnamni - våre eldste kjeldor til norrønt mål

Jamvel store steinar og åkrar hadde eigne namn

Asbjørn Øye

Stadnamni er våre eldste kjeldor til norrønt mål. Dei er skapte lenge fyrr folk lærde skriva. Dette sa jordbrukskulestyrar Asbjørn Øye då han på eit møte i Vestmannalaget fortalte um 15 års innsamlingsarbeid som han hev gjort etter han nådde pensjonsalderen. Han minna um at namnegranskaren Eivind Vågslid hev skrive at dei norske stadnamn er vårt allra verdfullaste sogenminne.

- Kvífor samla stadnemn?

Mange hev spurt meg um det, sa Asbjørn Øye. Og svaret er at dette er ein kultur-rikdom som me bør taka vare på. Øye er sunnmøring, fødd og oppvachsen i Ivar Aasens bygd Ørsta, og i mange år styrde han Vest-Agder Landbrukskule i Søgne, og deretter Stend Jordbrukskule i Fana. Berre på garden Øye der han voks upp var det 440 stadnamn, på garden Ulstein på Sunnmøre var det 1000 namn. På Romslo i tidlegare Haus var 440 namn, på Nordstrø i Os 440 namn, på Krokeide i Fana 350 namn.

Me hadde 50 000 matrikkelgardar i Noreg, og me kan rekna med at det finst minst 5 millionar stadnamn, truleg endå fleire. Geografien og topografien hev skapt namni. Ikkje berre på sjølvve gardane. Nei, øyar, holmar, skjer, båar og fjelltoppar hadde sine namn, og i innmarki og på sætrane. Jamvel store steinar kunde ha namn. Ei *to* eller *ton* (grasvaksi hylle) hadde namn (Bukketone, Kyrkjekone). Og av åkrar hadde me ikkje berre Storåkeren

og Godfaråkeren og Tausåkeren. Nei, på Sunnmøre hev eg funne både *Misjonsåkeren* og *Misjons-attelega*. Noregs rikaste mann Olav Thon kjem frå ein gard som hev namn etter ei ton.

Men ny tid og nye driftsmåtar gjer at stadnamn dør og gløymest. I dei 15 åri eg samla stadnamn måtte eg spryja eldre folk, sjølvlarde og upplyste bønder var mine heimelsmenn, og rikdomen i denne namneskatten steig so klårt fram. Fyre utskiftingi var det 110 teigar på min eigen farsgard på Øye i Ørsta. No gjeng teignamni i gløyme, og difor er det godt at me hev havt samlarar som professor Magnus Olsen og Oluf Rygh, Eivind Vågslid og andre som hev gjort eit storfelt samlararbeid.

Asbjørn Øye fekk mange spørsmål etter fyredraget, og prost Alv Askeland strika under med døme frå Sunnhordland korleis gudenamn hev vore med og skapt stadnamn, og ikkje berre topografi og lende. Gunnar Gilberg fylgte godt upp med eit innhaldsrikt nummer av det handskrivne bladet «Tuftekallen». Det òg krinsa um mål og rikdomen i norrønt mål.

Ludv. Jerald

Færøyblad i hardver

Våren 1991 vart færøybladet «Fjurtandi September» brått burte. Bladet er «málgagn fyrí fóroyskt tjódveldi» - talerør for republikanarane, og bladnamnet syner til folkerøystingi 14. september 1946, då fleirtalet av færøyfolket vilde ha lausriving frå Danmark. Etter eit politisk spel vart den fulle lausrivingen likevel skipa.

I november 1991 kom bladet att. Til liks med andre færøyblad hadde det vore i pengeknipa, og no kom det på nyskipa utgjevingsgrunnlag. Sidan hev «Fjurtandi» kome 2 gonger for veka.

Konsulatsaki 100 år

I mars 1892 vedtok Stortinget at spørsmålet um norsk konsulatstall skulde avgjeraast berre av norske statsorgan. 10. juni 1892 løydde vinstreleitalet midlar til konsulatstall. 22. juni nekta kong Oscar II å samtykkja, og vinstreriksstyret nekta underskrift på sanksjonsnektingi. Striden um eige norsk utanariksstell enda med unionsbrotet i 1905.

Hyggjeleg helsing frå Føroyar

Ludvig Jerald

På jolemøtet i Vestmannalaget kom det ei hyggjeleg gåvehelsing frå Føroyar. Ved festbordet bar færøyingen Ingi Toftatu fram takkegåvor til den mangårige formannen i laget, Ludvig Jerald. Frå husbondsfolket på Kirkjubøur, kongsbonde Páll Patursson og fru Sólva, hadde han med eit biletverk um Domkyrkjeruinene og andre fornminne frå Kirkjubøur, og dertil boki som fortel um arbeidet til Tróndur Patursson, den fine målaren som er kongsbondesonen frå Kirkjubøur. Boki er utgjevi med tilskot frå det færøyske Lagtinget, Dansk-Færøysk Kulturfond, Nordens Hus og andre institusjonar. Og i bøkene hadde kongsbondeparet takka Vestmannalaget for samstarv gjennom 4 ættlekkar.

Ingi Toftatin hadde dertil med ei personleg gåva til Ludvig Jerald: Bardur Jakupssons *MIKINES*, bokverket som i tekst og storfelde bilete fortel um verket til den store færøyske landskapsmålaren Samuel Joensen-Mikines.

I takketalen sin minna Jerald um det sambandet som folket på Kirkjubøur hev havt med Vestmannalaget og Bjørgvin, alt ifrå Joannes Patursson, oldefaren til kongsbonden i dag, som var ein fridomsmann på Føroyar. Personleg hadde han vore med i ringen av færøy-dansarar i tunet på kongsbondegarden, med bestefar Páll Patursson til fyredansar. Og til 100-årsfesten i Vestmannalaget i 1968 kom far til noverande kongsbonde, Joannes, eins ærend til byen, og vart heiderslagsmann i laget. Og på Stend jorbrukskule hev 4 ættlekkar på Kirkju-bør fenge jorbruksupplæringer.

Vestmannen

Vestmannen kjem med 10 nummer i året
Bladpengar kr. 150,- for året
Studentpris kr. 100,-

Kan tingast på poststader og beint
frå forretningsføraren eller bladstyraren

Postgiro: 0802 4 25 63 92
Bankgiro: 8401.21.43027

Utgjevar:
Vestmannalaget,
5000 Bergen
Telefon (05) 317929/313116

Bladstyrar:
Jostein Krokvik
6143 Fiskåbygd
Telefon (070) 21 429

Forretningsførar:
Helge Liland
Midgileen 16
5067 Store Milde
Telefon (05) 99 15 25

Prenta hjå:
Nytrykk
6143 Fiskåbygd
Telefon (070) 21 307

Gåvelista for Vestmannen

Bjørn T. Aakre, Valle, 50,-. Ingar Arnøy, Bergen, 50,-. Arthur Berg, Hop, 50,-. Louise Bjørkum, Frekhaug, 50,-. Jostein Budal, Dombås, 50,-. Gudrun Dahle, Ølve, 50,-. Åsta Eide, Fiskåbygd, 50,-. Ivar Eskeland, Oslo, 250,-. Audun Fitje, Sandane, 50,-. Eli Freim, Etne, 50,-. Gunnar Gilberg, Minde, 100,-. Johan H. Grimstad, Hareid, 50,-. Oskar Guddal, Seimsfoss, 50,-. Alma Karin Gytre, Tertnes, 50,-. Klara Elisabeth Hartveit, Indre Arne, 50,-. Bodil Haug, Solheimsvik, 50,-. Johannes Heggland, Tysnes, 150,-. Sveinung Helheim, Klakegg, 100,-. Svein E. Helvik, Mjølkeråen, 100,-. Torgeir G. Hetland, Hommersåk, 150,-. Ingerd Hirth, Bergen, 150,-. Torolv Hustad, Nesttun, 100,-. Ludvig Jerdal, Bergen, 100,-. Henrik Kalstveit, Skjold, 100,-. Svein M. Kile, Skjoldtun, 50,-. Johan Krogsæter, Vatne, 50,-. Gudmund Krokvik, Fiskåbygd, 50,-. Jostein Krokvik, Fiskåbygd, 100,-. Ingolf Kvamen, Haslum, 50,-. Lars Kvamme, Hjelmås, 100,-. Arnljot Kyllingstad, Hedland, 200,-. Per M. Mardal, Sandane, 50,-. Helga E. Mehl, Rosendal, 100,-. Theodor Midthun, Oppheim, 50,-. Georg Nyborg, Kysnesstrand, 50,-. John Ous, Oslo, 200,-. Bjarne Målsnes, Kokstad, 50,-. Oline Presttun, Indre Arna, 50,-. Trine Reknes, Bergen, 100,-. Knut Ryssstad, Kristiansand S, 500,-. Einar Samnøy, Fusa, 10,-. Halvor Sigurdsen, Kristiansand, 100,-. Herbjørg Solberg, Lonevåg, 50,-. Per Spilling, Atrå, 50,-. Bertine Stuestøl, Lyngdal, 250,-. Einar Svensen, Oslo, 150,-. Oskar Telnes, Fjell, 50,-. Kjell Thomsen, Rådal, 150,-. Einar Torgilstveit, Fyllingsdalen, 25,-. Jenny Utne, Utne, 50,-. Dagny Vesterheim, Ulvik, 50,-. Martin Votlo, Indre Arna, 150,-.
I alt kr. 4885,-.

Hjarteleg takk til gjevarane!
For VESTMANNEN *Helge Liland*
Bankgiro: 8401.21.43027
Postgiro: 0802 4 25 63 92

Godt nytt år!

Me skriv 1992, og me kann etter ynskja
lesarar og vener eit godt nytt år med
Vestmannen. Då bladet tok til i 1985, fanst
det nok dei som både spådde og ynskte
ille, endå det skal leggjast til at heilt frå
fyrst av vart Vestmannen både tolt og
rimeleg godt motteken. Sumt var uklårt i
fyrstningi, millom anna kva redaksjonell
målbruk bladet skulde velja, og det skal
ikkje nektast at dei som stod bak bladet
både var spyrrjande og fyrebudde på det
meste, medrekna at bladet kunde verta
unnt eit stutt liv. Med kvart klårna mangt;
Vestmannen gjorde seg til talerøyr for
vestmannasynet og sette det klassiske
ny-norske skriftmålet til fanemerke. Det hev
me ikkje trega på. Det målpolitiske
umslaget var synleg i 1985, men endå
mykle tydelegare og sterkare er det i 1992.
Ja, det hev vorte ei ålmenn kraft, og det
lyfter fram målreisingstankane på ein måte
som me truleg lyt ned imot hundrad-års-
skiftet for å finna maken til. Ein stor part
både av målungdomen og mållagsflokken
er med oss.

Me hev lagt Vestmannen upp varsamt
og kravlaust, med føtene på jordi. Heller
ikkje dét trur me det er grunn til å trega på,

og serleg ikkje i ei økonomisk nedgangstid
då mange andre hev upplevt tunge fall.
Dugnadsånd og gåvor er vedvarande
byggjesteinar for bladet. Og dugnadsåndi
og gåvone vert ikkje burte, trur me, når
grunntankane er i vokster. Hovudtanken
vår er, sagt liketil, å styrkja den kultur-
krafti som ber fram det sereigne norske
og norskrøtte skriftmålet.

No på 1990-talet kann det verta livskår
for fleire bladtiltak på klassisk norsk
skriftmålsgrunn. Vilkåret er nyktert og
jordnært måtehald. Sume hev til tider tala
vanakteleg um små bladlappar, men utan
dei små bladlappane hadde det ikkje
funnest noko bladrike på norskmaalsgrunn
i det heile.

Um det på vår kant finst teikn til
meiningsskilnader og litt sprikjing i smått,
gjeld det å halda saman i stort. Vestmannen
vil no som tidlegare vera eit blad for
alle som vil fremja klassisk nynorsk. Me
byrjar 8. årgangen med framgangsvon. Me
reknar ikkje med det store vassflødet, men
dei mange dropane.

J.Kr.

Vestmannen

Lesartalet for Vestmannen synte ein liten uppgang i 1991.
Det same gjorde gåvone til bladet. Men Vestmannen hev
framleis for få lesarar. Hev du hugsa bladpengane for
1992?

Vestmannalaget

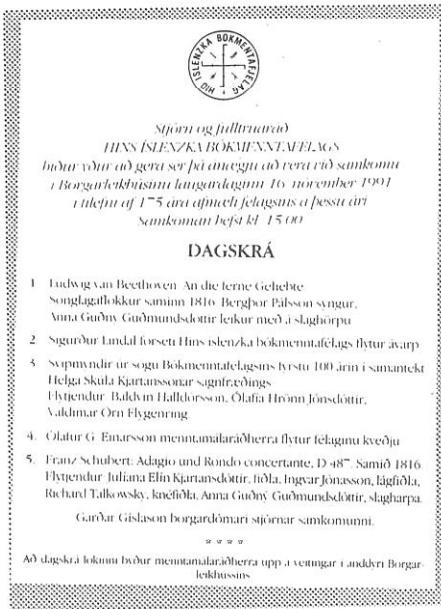
Torsdag 16. januar kl. 19 på Bryggens
Museum: Vestmannalagsformannen Leidulv Hundvin talar um diktaren Aasmund
Olavsson Vinje. Elles Tuftekallen og
vanleg program.

Torsdag 27. februar kl. 19 i Gimle,
småsalen: Sammøte Vestmannalaget,
Vestlandske Mållag og Vestlandske Mållag-
undom. Formannen i Vestlandske Mållag
Svein E. Kvamsdal innleider.

Ordskifte.

Islensk gilde

Hid íslenzka Bókmennatafélög - islensk boklag eller litteraturselskap - hadde 175-årsgilde 16. november 1991. Ludvig Jerald var millom dei som vart innbodne til den storfelde høgtidi. Me sannar med Jerald at innbjoding og Dagskrá - programmet - syner både norrønt mål på sitt beste, og eit kvalitetsprogram:

Kunna, skulla, vilja

I Vestmannen er det tidlegare skrive um fortidsbøygningi av desse gjerningsordi som i 1938 fekk ei avvikande form - *kunne*, *skulle*, *ville*. Fyre 1938 hadde ordi regelrett fortidsform på -de. Framlegg um å retta på skriftformi hev vorte avviste, for sume trur visst at å verna norsk mål er å verna offentleg inntvinga regelbrot.

Me hev hørt den grunngjeving for misskrivingi at dei hev same ending i dansk og svensk. Det er ikkje heilt rett. Sant nok fekk dansk fortidsendingi *kunne*, *skulle*, *ville* i 1948 - saman med ringmerkt å. Men i svensk hev dei no som tidlegare fortidsending -de i *kunde*.

Island og Færøyane hev fortidsending på -d. Og fortidskonsonant d/t hev dei i tysk og engelsk. Noko stort rettskrivings-spørsmål er ikkje dette. Men i Noreg - motsett i Danmark der det var vanskar med de-endingane i skulen - er d-en ofte høyrande i tale um ordet fær vekt, serleg i *vilde*, men òg gjerne i *skulde*. Og etter meir enn 50 forbodsår stikk den regelrette d-en framleis upp hovudet.

Jarl

Sagt:

Hárreisande

Her blir vi presentert for dette hárreisande resonnementet: Sia nynorsk er så lite brukt på andre område av det norske samfunnet, er det urimeleg å fastsette eit mål på 25% nynorsk i NRK. Med andre ord brukar dem diskrimineringa mot nynorsken elles i samfunnet som eit argument for å diskriminere nynorsken i NRK.

RTE redaksjonelt i *Språklig Samling* um riksmåls-brosjyra «Hvorfor så mye nynorsk i NRK?»

Mindretalsrettar

Riksmålsforbundet har eit heilt anna rettferdigheitsbegrep enn LLS (=Landslaget for språklig samling) og målrørsla. For Riksmålsforbundet er rettferdigheit synonymt med retten til den sterkeste. Vi meiner derimot at dem som er i mindretal, også har rettigheiter. Eit pluralistisk samfunn, slik vi forstår det, er ikkje bare samfunn der alle holdninger, syn og interesser får spele fritt mot kvarandre innafor allment aksepterte grenser. Det er også eit samfunn der mindretala treng lovvern og lovfesta rettigheiter.

RTE redaksjonelt i *Språklig Samling*.

Majoneskrig

Utan Ivar Aasen og målrørsla hadde vi aldri fått noe meir enn ei kosmetisk «fornorskning» av dansken, aldri noen dialektreising, aldri noen ting - berre ein majones-krig og kanskje ei kommaregulering ein sjeldan gong.

Lars S. Vikør i *Språklig Samling*.

Akademisk

Vi må slutte med å skrive eller snakke «akademisk», og prøve å skrive og snakke mest mogleg som (andre) folk. Fagleg framstilling krev ingen spesielt høgtflygande stil, det blir ikkje meir vitskapeleg om ein spekkar framstillinga med framandord, kanskje snarare tvert om. Ein filosof skal ha sagt at berre det er vitskap som ein kan forklare for drosjesjåføren, og det trur eg det er mykje i

Eric Papazian i bladet EG.

Vitskaplege krinsar

Det har jamvel vori sagt um visse vitskaplege krinsar at dei skriv um ting som alle veit på eit mål som ingen skjørar!

Johan A. Schulze i «Bøheringsmål i forn og nye».

Kløyving i Norsk Måldyrkingslag

Two av styremedlemene i Norsk Måldyrkingslag hev brote med laget - Ivar Eskeland og Mattis Stavang. Dette gjorde dei etter at styret med 3 mot 2 røyster vedtok å kasta Ivar Eskeland frå Norsk språkråd der han hev vore talstmann for Måldyrkingslaget. Norsk Måldyrkingslag er det einaste laget for klassisk nynorsk som til no hev havt utsendingsrett til Norsk språkråd, og Eskeland, med norskfilologisk bakgrunn, hev vunne ein viss innverknad der, m.a. hev han vore varamann til Fagnemndi. Varamannen for Eskeland i Språkrådet, Magne Myhren, er kasta samstundes. Like eins hev styrefleirtalet i Norsk Måldyrkingslag kasta Jon Askeland frå styreumbodet i Halldor O. Opedals fond saman med varamannen Per Stavang, båe buande i Bergen.

I staden for Eskeland hev styrefleirtalet valt Fridtjov Sørbø til talstmann i Språkrådet. Til Opedalsfondet er valde Hans Sørbø med varamann Magnus Robberstad, noverande og tidlegare formann i Mål-

dyrkingslaget, der Sørbø avløyste Robberstad på årssmøtet i november 1991. Dei bur i Oslo, og sume tolkar vedtaket for ein antivestlandsk framstøyt. Det hev vorte peika på at personsvalet strider mot ynskjemåli til fondsgjevaren Halldor O. Opdal; fondsstyret møtest i Bergen, og Opdal vilde ha folk frå Bergen eller Vestlandet i Opedalsfondet - for å hindra at fondsavkastingi skulde smuldra burt i uturvande reiseutlogor.

Fleire lagsfolk hev fylgt Ivar Eskeland og Mattis Stavang ut or laget, m.a. Sigurd Sandvik, tidlegare formann, som sa frå seg styrepllass til siste årsmøtet. Etter presseuppslag å døma, og slik Vestmannen skynar det, ligg det ikkje ulike synsmåtar på mål og målpolitikk bak kløyvingi. Årsakene er heller å søkja på personleg og organisatorisk plan. Eskeland og Stavang ynskte m.a. at urrøysting eller umframt årsmøte skulde avgjera kven som skal møta for laget i Norsk språkråd.

Frå målreisingssoga:

Lars Berven - gløymd målreisar

I «Målreisingssoga i Sogn og Fjordane» (1950) fortel sogesskrivaren Anders A Lothe um eit lærarmøte i i Ulvik i Hardanger hausten 1867. På dette møtet vart det fortalt at sume lærarar alt nytta bygdemålet i skulen. Ein slik lærar var Lars Berven frå Kvam i Hardanger. Presten i Kvam, J. E. Unger, innleidde på det same møtet nett um «Bygdemål i skulen», og han sa at born som fekk upplæring på bygdemålet var millom dei beste elevane. Han heldt fram at på lærarskulane burde det vera upplæring i både mål, både norsk og dansk.

Me møter att Lars Berven (Børve) sumaren 1872. Då er han ein av dei tri lærarane som Henrik Krohn og Vestmannalaget sende ut på bokseljing:

Lars Berven i Hardanger; Elias Melvær (1848-1924) i Sunnfjord; Per Riste (1846-1930) på Sunnmøre. Dei selde norskmaalsbøker og «Fraa By og Bygd», tidsskrifti som Vestmannalaget gav ut.

Målreisarar med bøker i skreppa 1872

Den som var ute lengst og selde mest, var Per Riste. Det grodde opp leselag kring han, og han kom til å få ein stor plass i målarbeidet på Sunnmøre. Han selde norskmaalsbøker for 45 dalar. Elias Melvær selde for 27 dalar og 28 skilling; namnet hans vart med tidi prenta inn i målreisingssoga for Sogn og Fjordane. Lars Berven som var ute stuttaste tidi, selde bøker for 18 dalar og 63 skilling.

Vestmannalaget kosta ut bokseljarane, og etter det Henrik Krohn skriv i «Fraa By og Bygd» etterpå, var dei i Vestmannalaget godt nøgde med utfallet. Ja, so nøgde var dei at dei straks emna på å senda nye bokseljarar i veg. Det vart ikkje fyrr etter årsskiftet. Men i vinters-fiskja var two utsende ungdomar etter i arbeid. Det var Torkjel Johnsson Lende (1849-1909), fødd i Time, lærar, som med tidi vart buande i Stavanger og openberra store oppfinnargåvor; og Sven Arrestad (1849-1942), frå Varhaug, lærareksamen på Stord, seinare stortingsmann, landbruksstatsråd, amtmann, ihuga framtaksmann for fråhald og nedvæpning. Dei two utsende jærbuene heldt seg i fiskar-hammene på Vestlandet, dei tala med folk, skipa til samlingar og selde målbøker, både nordanfor og sunnanfor Stad. Um denne ferdi kann du lesa meir i «Målreisingssoga i Sogn og Fjordane».

Bervens melding

Lars Berven skreiv um bokferdi si til Vestmannalaget. Me finn dette utdraget frå brevet hans i «Fraa By og Bygd» same året:

«Når eg skal segja min Meining um kor Maalsaki stend blant Folket, so er dat myket betre enn eg hadde ventat. Dat var faae, som inkje hadde hørt gjeted Maalstrævet og som inkje tykte dat var ei Skam at dei inkje kunde lesa deira eget Maal, men dei vanta baade Tame til at lesa og Bøker til at lesa i; og slike kaupte gjerne ei Bok, inkje fyre seg sjølv so mykje som fyre Borni sine, som dei og skynade at Maalstrævet var til Gagn fyre. Eg trefte visstnog og paa slike, som tykte dat inkje Mun er i annat en dat, som er Mat i, og dei turfte Skillingarne sine til annat en til at kaupa slikt fyre. Men dei laut og ofta etter ei liti Samrøda medgjeva, at dat er underlegt, at me hava eitt Maal i Tale, eit annat i Bok.

Og den Maaten at verka fyre Saki paa, at bera Bøker til Bonden, er visst den beste, for mangein, som aldri heve tenkt paa nokot slikt, fær daa høyra Saki og Maale umrødt, og kauper so ei Bok, som han fyrr inkje er tenkt til; ei Bok som kanskje kann kveikja Hugen til mangt godt baade hjaa honom og Folket hans. Men dan, som skal fara i same Ærend som eg, maa velja ei onnor Tid. Hausten og Vetteren er etter min Meining best. Daa finn han Folk heima og kann baade faa lesa fyre deim og tala med deim dei lange Kveldarne.

I di eg takkar dykk fyre dat little, som eg her fekk verka fyre dan kjære Maalsaki, ynskjer eg henne av fullt Hjarta god Framgang til Signing baade fyre Kyrkja og Staten, og lovar eg med Guds Hjelp at leggja min Lut i Skaali paa dan Sessen eg sit med dei Smaae, og elles dar min Veg ligg. Og so sender eg tilslut mi varme Helsing til Vestmannalaget og deg og dine.»

Kven var Lars Berven?

Dei two andre som var ute på målferd for Vestmannalaget sumaren 1872, Per Riste og Elias Melvær, hev vorte heller mykje umtala seinare. Færre veit truleg stort um Lars Berven.

Kvan var han?

I «Ættarbok for Kvam» av L. H. Torpe (Kvam 1957/58) les me at Lars

Henrik Krohn

Torsteinsson Berven (Børve) var fødd i 1838. Foreldri var Torstein Larsson Børve (1803-1867) og Gurid Sjursdotter f. Kjosås (1805-1864), både av hardingætt.

Lars Berven vart gift two gonger, siste gongen var han noko tilårskommen. Fyrste kona hans heitte Ingebjørg Andersdotter Røte (1819-1911), ho kom frå Kinsarvik; andre kona var Brita Olavsdotter Ålvik (1860-1940) frå Indre Ålvik.

Lars Berven vart lærar. Han gjekk *Vossaskulen*, skriv L. H. Torpe. Frå 1862 til 1898 var han lærar i Øystese sokn i Kvam, og herifrå var det han tok ut med bokskreppa i 1872. Då var han 34 år gammal og eldst av dei tri bokseljarane.

I lærargjerningi verka Lars Berven sterkt for praktiske fag, serleg sløyd, og han fekk i gang arbeidsskule for ungdomen som kunde vekkja sansen for snikkarfag i heimegrendene. Som vanleg var for lærarar, dreiv han dertil gard. Og i gardsdrifti var han verksam, det vert sagt at i 1900 hadde han planta 34 frukttrær.

Lars Berven tok eit tak for misjonsrørla, vert det fortalt. Og at han frå ungdomen av tok målsaki på årvor, veit me alt. Han la vinn på at den gamle bygdekulturen skulde haldast i hevd og heider, og folk fekk honom gjerne til å vera kjøkemeister på samkomor og tilstellingar der kjøkemeister trongst.

Lars Berven døydde i 1918, då var han 80 år. Han var ein greidkoren mann i all si ferd, skriv Torpe, og ein meister til å ordleggja seg på bygdamålet.

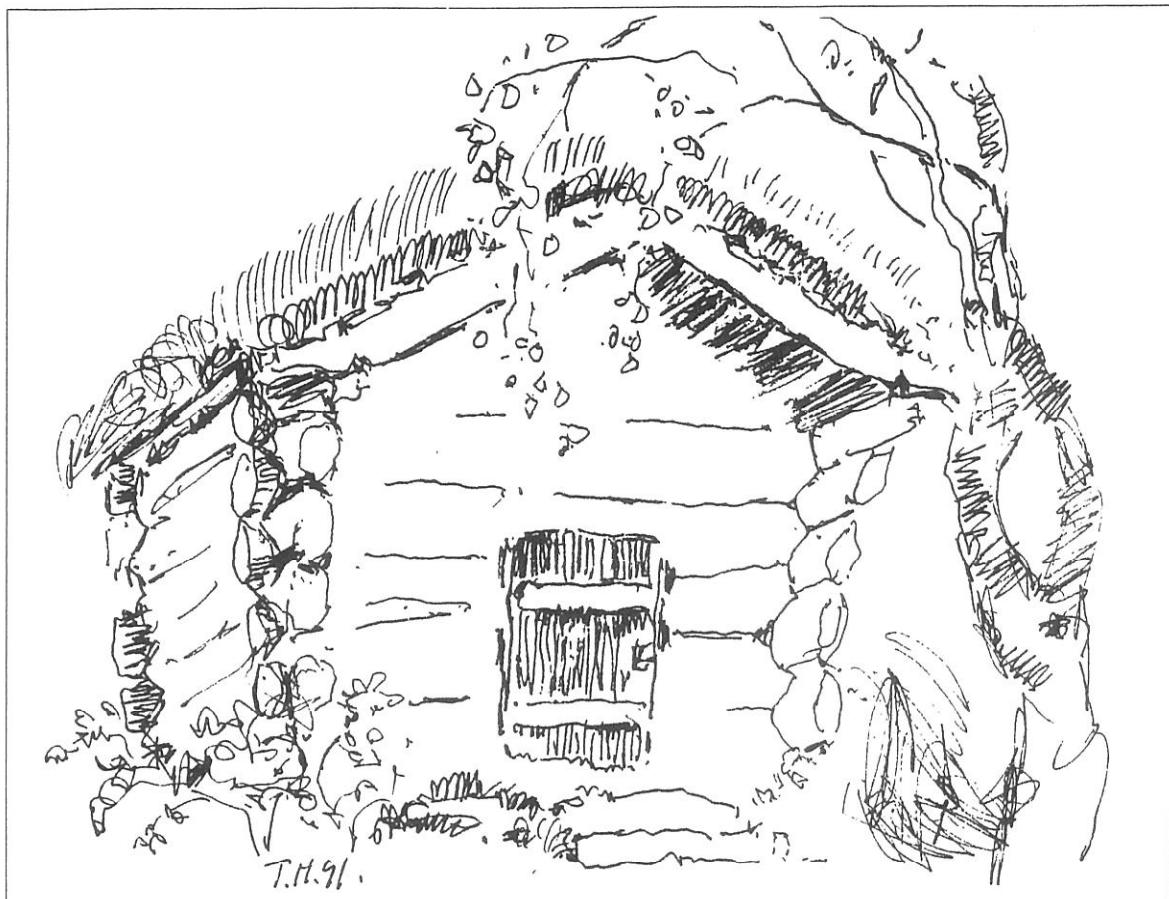
Jostein Krokvik

KJØP
BOKREIDINGSLAGS-
BØKENE!

Bygdehistorikaren Ivar Kleiven (1854-1934) skreiv dette stykket kring 1928.

Ivar Kleiven: Malnad og matmjøl

Gudmund Harildstad skipa til teksti. Trygve Haakenstad teikna kvernhuset frå Sandbu på Vågå.

No når det skal bli statshjelp å få til å setja opp tidhøvelege bygdamylnor, vil det kanskje ikkje vera or vegen om dette tiltaket vart grundig drøfta frå alle kantar, så det til slutt kunne koma noko ut or det som var heilt landsgagnleg. For det er ikkje så endfram som det kan sjå ut til, dette, å få tidhøvelege kvernbruks i bygdene. Om framtå å få kverner som «løyser snøgt av», som mel både svint og vel, er det mest om å gjera korleis kverna mel. Eller med andre ord, kva slag mjøl kverna mel. Nettopp her gjeld det at denne saka kjem under drøfting. Truleg skal dei nye bygdamylnene ha kvernsteinar som er gjorde med kunst, for kvernsteinane er fremst i malingsarbeidet og held lengst ut. Den gamle selbustenen eller steinen frå Tolstadberget på Vågå er nok ikkje halden for å vera brukande i ei «tidsmessig» mylne.

Fram til dei siste ti-tjue åra mol bygdafolket kornet sitt på bekkekverner, og av dei var det gjerne ei eller fleire på kvar gard. Sume stader fanst det eit og anna noko større kvernbruks som tok imot leigemeld, men det meste vart male

på bekkekvernene på gardane. Desse bekkekvernene var i det store slik som dei var alt så langt attende som i sagatida. Såleis er det nemnt eit kvernbruks i Lora på Lesja i 1326. Men attåt var handkverner mykje i bruk. Av gamle brevsaker ser ein at det var vanleg på gardane at dei mol «matgjerdsmjøl» på handkverner enno i slutten av 1600-talet. Kunstnaren Sjugur Ølstad på Lesja laga ei handkvern så god at ho kunne mala 1/4 tynne mjøl på ei kveldssete. Ølstad døydde i 1810. Og frå min eige oppvekst i 1860-åra veit eg om fleire småfolk som ein gong imellom nyttet handkverna.

I Gudbrandsdalsbygdene og utetter bygdene på båe sider av Mjøsa kjøpte dei kvernsteinar frå Tolstadberget på Lalm. Dette kvernberget var namnspurt for å vera sers godt. Steinen var høveleg hard og steintyet høveleg grovt og «gjorde kvitt mjøl». Gjennom hundretals år vart det drive ei stor kvernhogging i Tolstadberget, og kvar vinter vart det køyrt kvernsteinar herifrå til alle landsens leider. Heilt til det barst til med kvernhogging i Selbu var

Tolstadberget det beste synnfjells og leverte dei fleste kvernsteinane. Kvernsteinen frå Selbu syntet seg å vera endå betre, og etter at det vart skikkeleg drift der, minka det meir og meir med kvernhogging i Tolstadberget. Det vart mest innanbygds og i bygdene nærmast ved at Stein herifrå vart nyttet. Selbustenen var halden for å vera så mykje betre at det òg i sjølv Vågåbygda fanst ei og annor bekkekvern av selbustein.

Dei gamaldagse bekkekvernene var ikkje just «føre». Det fekk vera ei sers god gardskvern skulle ho greie tre-fire tynnor med reinkorn for døgret. Små kverner greidde mang ein gong ikkje meir enn det halve. Det kom seg mykje av «kvernkjønaren» (mylnaren), om han var ein røynd mann som forstod seg på å reie kvernsteinane på rette måten. Dei var ofte hardleg ustelte, gardskvernene, gjekk seint og mol eit grovt og bustute mjøl mang ein gong. All med seg var malnaden eit keidsamt og slitsamt arbeid som vara i lang tid både haust og vår.

Held ein seg til mjølet og spør om dei

nye, kunstige kvernsteinane gjer så godt mjøl som dei gamle kvernene som var hogne av kvernberg, er det ei annor sak. At dei gjer like fint og kan henda finare mjøl desse nye, veit eg nok. Men er det helsugt, og kan det bli god og tenleg mat av det? Det er eit spørsmål som treng å bli klårt og greitt avgjort.

Eg er ikkje sakkunnig mann på dette omkvervet, men skal melde kva eg har hørt av andre. Så vidt eg veit, er om lag alle sakkunnige samde om at siktamjølet er mindre nærande enn det sammalne mjølet, fordi i alt brødkorn ligg dei likaste næringsemna i yta, ute ved såa, og det meste av dette blir med i klien. Like eins held dei fram at såa eller skalet hjelper til med magemeltinga, og at det difor er naudsynleg at skalet er med. Dette siste er noko mangt eit bygdamenneske har røynt når dei kjem inn til byen og lyt leva på finsikta omnsbrød. Det blir gale med magen, og det går gjerne lang tid før han kan venja seg til å melte maten som før. Fleire lyt å doktarar, dessmeir. Doktarar og andre har skrive om dette og ålvorleg rådd til å nytte grovbrød og sammale mjøl i hushaldninga. Enno har det nytta lite. Det finsikta rugmjølet trengjer seg vidare og vidare, og grynmjølet like eins.

Grynmjølet, ja, det er det som no er kome i staden for det sammalne byggmjølet vi brukte før. Og vakkert ser det ut, så dei fleste trur det er overlag til grjon. Men akkurat den same verknaden har det på ein mage som er van med det sammalne mjølet, som det finsikta omnsbrødet. Det blir ugreie. Heller ikkje har det den gode, fine byggsmaken som det heimealne, sammalne mjølet hadde. Men det som er det verste, er at etter som ein doktar fortalte meg, er grynmjølet male på ei heilt annor gjerd enn det sammalne mjølet. Mjølcellone får eit heilt anna skap og treng tre gonger så lang koking. Han hadde gjort forsøk med å koke graut av grynmjøl, og det tok over ein halv times koking å få cellone sprengde. Flatbrødet kan heller ikkje bli så møyrt og velsteikt av grynmjøl som av sammale mjøl av turka bygg. Cellone rivnar ikkje når brødet vert steikt, og det blir sterre, seigt og hardt. Betre blir det når ein kokar det til graut før ein brukar det. Men det legg eit stort tilleggsarbeid på bakaren. Så vidt eg kan skjøne, er det fastslege at omnsbrød av finsikta rugmjøl er skadeleg for folkehelsa og at det grymalne byggmjølet som held på å løyse av, eller har løyst av byggmjølet, heller ikkje er helsug folkenæring.

Ei side til ved dette lyt haldast fram og røkjast etter. Det er dei som trur at all den

blindtarmsjuka som var om lag ukjend i bygdene for 25 år sidan og no er ein av dei mest vanlege sjukdomane, kan hende kjem seg av alt siktamjølet og grynmjølet vi har i oss. Noko lyt vera årsak, og eg har hørt doktarar har halde det for ikkje å vera utenkjøleg at grunnen ligg i mjølet. Om det er malingsmåten eller det er dei nye kvernene som slepper av seg grøt («valsor» som slepper stålsplintar?) og på den visen gjer mjølet skade, kan eg ikkje vita.

Endå ein ting har doktarane i seinare år funne ut har ofseleg mykje å seia for folkehelsa. Dei gamle kvernene av kvernberg sleppte sjølvgeve av seg ikkje så lite steinmjøl i malnaden. Det kan tenkast at det i ei tygne mjøl kunne finnast om lag 25 gram steinmjøl. I staden for å vera til skade, var det til den største gagn av di det sløpte tennene og heldt tannkrona jamn og fin. Med dette heldt tennene seg friske. I våre dagar ser det ut til at folk får lakkare og lakkare tenner. Det er ikkje lengre noko sersyn å sjå tannlaus ungdom på 18-20 år. Noko slikt kan eg ikkje seia av i min ungdom. Med tannløysa fylgjer det støtt ein klein mage. Det er ikkje bøn for det.

Er det så at mjølet vi no har teke til å bruke har den største skulda både for

blindtarmsjuka og tannløysa, skulle ein tru det var eit livsspørsmål å snu om - hogge kverner av dei gamle norske kvernberg og mala sammale mjøl til graut og flatbrød. No når staten vil skjote til pengar så bygdene kan få seg gode mylnor, trengst ikkje mjøl som det fell sjukdom og vanhelse av.

Det trengst at det blir sett opp betre kverner enn dei gamle, som oftast var både seine og tungvinte med kverngonga. Samstundes med dei nye kvernene burde det byggjast kornturkor som kunne turka kornet vel. Skal det bli godt mjøl, lyt kornet vera heilt turka, ikkje tverrturka som det oftast blir, for da får det ein lei usmak.

Vis-Knut 200 år

Det er 200 år sidan Knut Rasmussen Nordgarden vart fødd i Gausdal i Oppland - den 14. desember 1792. Han var bonde, lekpreikar og naturlækjar, og vart vyrd og vidkjend for dei utanumsanselege evnone sine. På folkemunne heitte han Vis-Knut, og han skulde vera klårsynt eller synsk; han fann vassårar og burtkomne menneske og husdyr. Han døydde i 1876.

Bruk norske ord, ikkje danske

Ekte norsk språk er kjapt og direkte, som det norske lynnet. Dansk kan ikkje skildra norsk natur og lynne, det høver seg ikkje.

Her er nokre smakebitar:

<i>rett</i>	<i>riktig</i>	<i>tevla</i>	<i>konkurrere</i>
<i>leid</i>	<i>retning</i>	<i>trygg</i>	<i>sikker</i>
<i>budd</i>	<i>forberedt</i>	<i>trygd</i>	<i>forsikring, sikkerhet</i>
<i>bolk</i>	<i>avsnitt, kapittel</i>	<i>løyve</i>	<i>tillatelse</i>
<i>ymse</i>	<i>forskjellige</i>	<i>røynd</i>	<i>virkelighet</i>
<i>høve</i>	<i>anledning</i>	<i>att</i>	<i>tilbake, igjen</i>
<i>døme</i>	<i>eksempel</i>	<i>brått</i>	<i>plutselig</i>
<i>byrja</i>	<i>begynne</i>	<i>tvert</i>	<i>øyeblikkelig</i>
<i>heime</i>	<i>hjemme</i>	<i>bragd</i>	<i>heltekadåd</i>

Set saman t.d. *rett*, *leid* eller *ymse*, *høve* og sjå sjølv skilnaden. Desseorda fell like lett for tunga om du har austnorsk, vestnorsk eller nordnorsk tonefall. Omgå dialektuttrykk som «bokja». Det rette er boka/boki. Sjølvbedraget om at riksmaål/bokmaål er norsk, må vi no snart kasta frå oss. Det er her nykelen til vår originale identitet ligg.

Stig Bergmann, Ørsta

Frå Stockholm um Kreta til Jerusalem

«Jerusalems leende» er namnet på ei tunn bok med dikt av Cordelia Edvardson. Ho vart fødd i München i 1929 og kom til Sverige etter andre verdskriga og var eit skrivande menneske. I 1974 flutte ho til Israel der ho etter kvart vart korrespondent i Midtausten for «Svenska Dagbladet». Ho har også tidlegare gjeve ut bøker både med livsminne og dikt.

På fotografiet fremst i «Jerusalems leende» sit ho ved bordet og skodar meg djervt gjennom brillone, med armpynt og halspynt og ringar i øyro mot solbrend hud. - «Eg er svart, men like vel ven», segjer bruri i Høgsongen, for ho var òg solbrend, og det er til eit israelsk landskap og ei kjærleikssoge at Cordelia Edvardson først tek meg med.

Jerusalems leende
i den honungsgula timmen
klockan fem på ettermiddagen
spglas i dina øgon
den varma stenen smälter
under min hands förstulna
smekningar

jag tänjer på ögonblicket
innan jag springer nerför backen
dit där du väntar.
(tänjer = tøygjer)

Dei two elskande kjem frå ulike kulturar og i lengdi kan ikkje eingong kjærleiken byggje bru millom deim. Dikti hennar spenner frå kipna ved dei fyrste heite kjenslone og fram til einsem og vemod.

Minns mig
utanför stadens murar
bland örknens grönskande kullar
om våren efter vinterns regn
minns mig
bland de svarta getterna, killingarna
och den röda vallmon
minns mig
bland Jerusalems döttrar
en bland många
på det att jag
kan glömma dig.

Bolken med kjærleiksdikt er det gjævaste ved denne boki, for kjærleiken har gjort Cordelia Edvardson vis. - «Med ögon regnskölje av tårar / skall jag bli så klarsynt / gennomskådande.» Og eg kjem i hug vismøyi Mirjam i andre Mosebok som gjekk fyre kvinnene med trummeslått og dans. Som trummeslått og dans er denne diktrekkja heilt til det vert myrkt og kaldt og audt på dansarfesten.

Og aldri når forfattarinna den same høgdi i dei two hine bolkane i boki - «Ur mitt reportageblock». Det hadde vore likare um innhaldet i diki um tryggjingsmannen og terroristen hadde halde seg på teigane i «Svenska Dagbladet», for det har ikkje vorte lyrikk utav det, berre meir reportasje. Men det hender at ho med bileté frå Det gamle testamentet og frå gresk gudelære for ein augneblink slær ein spanande og hjartug boge yver ein drjug fråstand, t.d. når ho i diktet «Israel från luften» stiret modlaus ned på landet og tenkjer at «vi gödslade denna torra jord / med våra sönors blod och de dödas ben /

vad mer begär du vad mer / innan du villigt öppnar dig / innan gräset och skogen barmhärtigt växer», - men brått skyt ho seg ut på ein slik himmelhög boge gjennom tid og rom: «Vi släpper dig inte / förrän du välsignar oss.»

- Me minnest Jakobs strid og Jakobs siger ved elvevadet, og dimed rymer diktet ein storlek som ikkje kan finnast på ei hastig bladsida.

Slik også i «Den kretensiska kvinnan» som um dagen «broderade invecklade mönster / om natten rev hon upp dagens trådar / för att påminna sig om alltings fäfänglighet / men också för att vägleda Theseus / genom sitt livs labyrinth». - Alle kan me ikkje vera kongsdöttrar i Knossos, men Labyrinten ber me med oss kvar me går, segjer Cordelia Edvardson. Og eg tykkjer det er godt å møta eit menneske som utan redsle for å verta ufritt tek gamle velbrukte bileté opp og vender dei til å stå i livsstraumen min. - På den eine eller andre måten lyt me taka umsyn til det gamle dersom me skal kunne tala meaningsfullt å kvarandre! - Kanhende er denne min påstand ein sjølv sagt ting. Det er det til slutt upp til deg å avgjera, gode lesar. Diktboki til Cordelia Edvardson kom ut på forlaget Brombergs i Sverige no i 1991.

Den tredje bolken har forfattarinna kalla «Sverigebilder». Det er ein vakker men litevettu bleik minnekranz for alt «oåterkalleligt / som sommaren då vi tågade til paradis / med sång». og Ingemann smiler vemondig til meg gjennom pennen til Cordelia Edvardson. På eit par stelle har klungergreiner stukke seg inn i kransen når forfattarinna går til åtak på det velfødde tilfredse og sjølv gode i gamlelandet. Lat meg so i same slengen peika på ein uvane som forfattarinna har, ho kjem stundom med linor på engelsk og tysk, og eg trur slett ikkje ho gjer dette for å syna lesaren at ho har desse måli på tunga, men endå um dei er lettiskjønelege uroar desse linone det språklege på eit vis som diktet ikkje er tent med.

Upplevingi av boki tek til med eit fotografi av Cordelia Edvardson. Boki endar med eit dikt der forfattarinna teiknar eit bileté av seg sjølv, og eg hermar siste halvdelen:

I en klädnad utan sömmar
och en mantel i många färger
står jag vid korsvägen, vid myternas möteplats
och väntar på Ingen.
Jag var, är och skal bli
Nu.

a.h.

FOR MEG OG DEG!

EG er meldingsbladet til Norsk Målungsdom.

I EG finn du artiklar om grunnlaget for målreisinga, norsk mål, dialektane og nynorsken og mykje organisasjonsstoff. Alle som vil fylgja med i kva som hender i fremste rekka i målstriden bør tinga EG. EG vert av mange sett på som det viktigaste målpolitiske tidsskriftet i Noreg.

Ting EG du òg! For 100 kroner i året får du seks nummer av EG i postkassa!
Nytt slippen nedanfor, eller sett pengane beinveges inn på postgirokonto nummer 0823 0943010, og merk giroen "bladpengar".

EG vil tinga EG!

Namn:.....

Adresse:.....

Nr./stad:.....

Underskrift:.....

SEND TIL: Norsk Målungsdom, Nordahl Bruns gate 22, 0165 OSLO, Tlf.: 02-364043

Or «Tuftekallen»
torsdag 17. oktober 1991:

TUFTEKALLEN Hakkelse og hakkemat

Av Leidulv Hundvin

Ordi rann meg i tankane ein septemberkveld eg gjekk og rusla utanfor hytta. I sud stod haustmånen stor og raud. Det er noko merkeleg med månen. Han tért seg alltid mykje større ein seinssummar- eller tidleg haustkveld, enn han gjer um vin- teren.

Medan eg gjerkk der og rusla, såg eg for mitt indre auga dei avskorne kornåkrane kog dei gulvitte kornstaurane, og tyktest enno kjenna den rame lukti frå potetrishesjane. Ja, slik var det i mine barne- og ungdomsår. Alt skulle nyttast. Ingenting måtte koma burt. Det vart slege med stuttljå inn åt alle åkerreinor og hågardar. Ja, endå lauvet på dei store lønnetrein vart plukka med det enno var att kraft i det.

Havrekornet gjekk til graut og bakster, og den gode velangande halmen vart brukt i sengene. Velbrukt og halvt sundkarva av sengebruket vart han sistpå borein i lôda, og saman med potetris og grønt smålyng vart han send gjennom hakkemaskina til hakkelse. Med eit par nevar kveitegriss eller bygg-grøpp og god varm log yver seg, vart dette reine gjestebodsmaten for kyrne i vårnipa.

Men attende til potetriset. Fyrr kyrne fekk sin lut av det, var det vår tur. Me plukka av dei finaste turre bladi der riset låg uppe på skukkjen, og rulla dei papiret som låg millom vattplatone som vart brukte i mjølkesilen. Dette var våre fyrste stig inn i dei vaksne sine rekrror når det galdt røykjing. Og vart det for lite papir etter mjølkesilingi, var det alltid gråpapir å finna. Det fekk me høveleg tjukt kring langbrødi me kjøpte hjå han Jøren i Hopen, einaste bakaren i bygdi.

No var ikkje langbrødpapiret nett det beste for augnehåri eller augo. Det hende ofte at papiret loga upp slik at augnehåri for med, og augo kunde då få ein raudleg og varm dâm yver seg.

Når eg no dreg fram ordet *hakkelse*, vil det truleg ikkje finnast nokon um 15-20 år som vil minnast anten hakkemaskina eller hakkelset. Nei, tidene hev endra seg radikalt frå mine barne- og ungdomsdagar til i dag, og meir vil dei endra seg i åri som ligg framfyre.

Eit anna ord som ogso rann meg i hugen var *hakkemat*. I haustslaktingi skulde alt nyttast. Kjøtet vart salta og røykt, og seinare hengt til turking nær skorsteinpipa der det var ein lun varme. Og innmaten vart teken hand um med øvde hender Tarmane og magesekkene vart skrapte og reingjorde, og lungor og nyro og andre innvolar vart den reinaste festmaten.

Bestefar min som hadde vore husbyggjar og troppesnikkar, slipte småoksi si og kvelvde *førset* (ein liten benk, namnet kjem truleg av forsæte), og på innsida av sætefjøli hakka han innmaten upp i fine, små strimlar. Etter den upphakka innmaten hadde vorte høveleg salta og krydra, vart han stappa i dei reingjorde tarmane. So vart det lagt i lake, hengt opp til turking saman med kjøtet, og det vart den beste *hakkepysa* du kunde tenkja deg.

Når jolegrisen var slakta, og det vart teke stort hovud til huset, kunde du ikkje få betre festmat enn *hakkepysa* og glinsande feitt flesk. Og so la me i oss ei mengd potetor frå eigne åkrar. Du og du kor mykje potetor som gjekk til. Ei halv bytta vart vaska kvar dag, og det som ikkje vart uppete i måltidet, vart laga til potatkakor.

Ja, ja. No ser du ikkje mange korn- eller potetåkrar på våre kantar lenger. Og ingen hev bruk for halmen heller. Nei, madrassone i dag er av eit heilt anna grjot, og havremjølet er for simpelt både til graut og bakster.

No vert potetone kjøpte hjå handelsmannen eller på nærmeste super-marknad, og langbrødi ligg innpakka i posar. Det tunne, fine gråpapiret han Jøren pakka dei i er longo burte, og det same kan no det vera. Det finst ikkje potetris meir, og knapt nok filtplator med papir imillom heller. So gleda ved å få seg ein billeg røyk slik me fekk han i vår fyrste ungdom, er burte. Då kunde me - når me var litt vidarekomne - få kjøpa oss ei øskja Hobby for 40 øre. Var me so fire karar um det, og hadde ein tiøring kvar, rådde me oss til helgatobakk

slik t potetriset kunde vara lenger både til oss og kyrne.

*

Eg vart avbroten i tankefløtet mitt då kona ropte inn til kvelds, til eit velduka bord, der ingenting minte um havregraute og surmjølki som var den vanlege kveldsma- ten i barneåri.

Nei, tidi hev endra seg, og godt kan no det vera. Men ikkje alt nytt er godt, og ikkje alt gamalt er gale. Men kan me setja pris på det me hev, og vera takksame for det og glede oss yver det, er det ei stor velsigning for folk og land at tilhøvi hev betra seg økonomisk. Men det er ikkje visst at stor velstand og høg kultur samsvarar. Det er mangt som tyder på at då folk og land var fatigare, var hugmåli større og kulturlivet meir blømande. Hugen til å koma saman og hyggja seg i lag, var i alle høve større.

Slik hev det vel alltid vore. Etter ei strid vika såg me fram til helgi. Dei som var komne til skils år og alder, lengta etter ein kviledag, ungdomane til å koma saman og hyggja seg i lag. Tenk berre på det vesle vakre diktet Ivar Aasen hev skrive um dette:

Du Sundagskveld, du Sundagskveld
du er då alltid min beste Kveld.
Du ljose, blide Sundagskveld,
du er då min kjæraste Kveld.
Når Ungdomen sankast or Bygdi her ned
til Gaman og Song etter gamal Sed,
til Dans og Sprang på den grøne Vang,
då fell ikkje Stundi lang.

Dei Bygdarfolk, dei Bygdarfolk
dei hava so strævall ein Sumarsbolk.
Dei Bygdarborni lengtar so hardt,
at Helgi ho koma skal snart.
Dei få ikkje Stund til å koma i lag
når ikkje det hender ein Heilaglag,
dei få ikkje tid ei einaste Rid,
so lenge som Vyrka lid.

Me her i Vestmannalaget hev enno noko av denne trøngen att i oss. Me ser fram til helgi som fyrr, men ogso til den eine torsdagskvelden i månaden då me skal samlast og hyggja oss saman, um det ikkje nett vert slik som i dei fyrste ungdomsåri våre.

So vel møtt til ein ny arbeidsbolk, og til hugnadsstunder saman. Og me saknar sårt dei som ikkje kjem, anten dette no kan skuldast alder, vantane helsa, eller andre ting som berre dei sjølve kjänner til.

* * *

Frå innsiglingi til Øksfjord

Av Arne Horge

Mot Øksfjord med sørgåande «Nordstjernen». Langsamt skifter fjelli serdrag, dei flatskalla fjelli vert kvassare på toppane, myrkeblått hav, ljoseblå himmel, mild vind, folk kler av seg og solar seg på dekk, kjeringi dreg upp brokestrompone. Ljost fiolette fjell på Seiland og Sørøya. Me ser gjenom Stjernsundet mot Altafjorden. -

Kjeringi fortel um måkor. - Øksfjordjøkulen blenkjer kvitt og ligg fjørlett på svarte fjell mot himmelsjå. Det vert skoga att. Fjelli kvesser seg til. Mektige fjell kring Øksfjord som er ein vakker stad, nokso frodig, ein stor utskoren trefigur skal vera kong Neptun, for turistane, kyrkja med flatt tårn, digre tankar åt sildoljefabrikken, Øksfjord vart handelsstad i 1818. Eg les at Øksfjordjøkulen er den einaste norske isbredi som kalvar beint i havet. Då skvalpar det no fælt, tenkjer eg. Bjart solskin i grøne bjørkelider allstad ikring meg. - Eg talar åt ein gamal mann på bryggja. Truleg svarar han meg på finsk, eg skjønar ingenting.

Ut frå Øksfjord. Eg svallar ved ein lite eldre skrapa kar frå Hammerfest. Han talar norsk med svensk svip, han kan ein del samisk og lite finsk. Her i fjordane er det mest ikkje noko jordbruk no lenger, fortel han, berre noko smått sauehald her og der i «fjordhållan», storkryteri vart burte med krigen - og folk i Øksfjord er ikkje som dei

Lars Levi Laestadius. Litografi frå 1839

burde vera, segjer han og stirrer stivt på meg. Dei fleipar! - Han er i full pynt; dress, slips, klukkekjede med mynt, snerten liten hatt, nyraka og med veike tobakksflekkjer i munnvikjene, stirrande augo, ganske ljose, mager og grå som ein turrbrisk. - Han går tett innåt meg og lærer meg kviskrande «gjev meg ein kyss» på samisk. Då har eg fyrt fortalt at eg kan nokre samiske ord.

Storfelt fra Øksfjord og utetter. Fjordar skjer seg inn millom taggute fjell. Varmt

og gråblått, motordur og bylgjeslag for baugen, kvitt skum, soli brenn i andletet, langt burte høyre og kjeringi tala ved ei gamal amerikanarinne. Loppa ved femtidi. Veret er like fint. Den vesle kvite kyrkja ter tydeleg, og der er ei lang sandstrand. Attmed er Loppakalven skogkledd. Sume stader er det raude bøter med geitskor. Lopphavet ligg som eit innbjodande stugugolv. Myrkeblått. Solstripa går ut i synsrandi.

Då kjem han att. Han fortel at han upphaveleg er frå Pajala nord for Haparanda. Haparanda tyder «ospestrand», segjer han. - Og når han talar um heimstaden sin, um Tornedalen, då bryt han meir og meir på det svenske. - Fylgjer du Torneelv uppetter frå Haparanda, segjer han, kjem du åt Kukkolaforse med det rike sifkifset. I Overtorneå fekk kyrkja halvdelen av orgelet frå den tyske kyrkja i Stockholm. Ti mil nord for Overtorneå ligg Pajala. Då er det so å segja slutt på jordbruket, og heradet er mest kjent for Kengis bruk og Lars Levis Laestadius og «kvinnobrist». Kengis bruk, eller Tornedalsverket, vart sett i gang av stockholmskjøpmannen Arendt Grape i 1649 og vart yverteke av dei hollandske brørne Momma som vart adla til Reenstierna. Det vart henta råjarn frå Masugnsbyn, koparmalm frå Svappavaara og jarnmalm frå Luossavaara. Visst brende russarane bruket i 1717 - «stora ofredens tid» - men det vart uppattbygt og drive fram til år 1879. Då vart heile tettstaden og kyrkja med flutt. Prosten Lars Levi Laestadius som døydde i Pajala i 1861, vart teken med åt den nye kyrkjegården saman med hine som låg jorda ved Kengis. Den neverande kyrkja i Pajala med det høge tåret er altso ikkje den kyrkja som Laestadius preika i, men det vert sagt at preikestolen kjem frå gamlekyrkja.

Fiskeküpe, kokt torsk, mandarinar med krem. Etter maten finn eg honom ikkje atte. Eg vilde spurt honom nøgjare um kvifor folk i Øksfjord ikkje er som dei burde vera, og um det var for skuld skort på kvinnfolk i Pajala han i si tid var komen til Noreg.

mål og makt

- * Mål og Makt er tidsskriftet til Studentmållaget i Oslo
- * Mål og Makt er det leiane målteoretiske tidsskriftet i målrørsla
- * Mål og Makt kjem med 4 nummer i året, ei årstinging kostar 70,- kr
- * Mål og Makt nr. 3/1991 har kome. Les om:

Om normering av nynorsk skriftspråk av Johannes Gjerdåker
Offentleg målstyring av Jostein Krokvik
Målføra og nynorsken - programmet til NMU frå landsmøtet -91
Framlegg til rettskrivningsbrigde frå NMU

- Send meg M&M nr. 3-4/1990 **Tradisjonar i sogeskrivinga** for 20,- kr
 Send meg M&M nr. 1/1991 **Det nasjonale spørsmålet** for 20,- kr
 Send meg M&M nr. 2/1991 **Den nynorske ålmenta og dei nynorske avisene** for 20,- kr
 Send meg M&M nr. 3/1991 **Nynorsknormalen** for 20,- kr
 Eg tingar M&M i 1991 for 70,- kr og får ettersendt nr. 1 - 3/91
 Ikkje send meg tidsskriftet dykkar!!!!!!

NAMN: _____

ADRESSE: _____

POSTNR: _____ STAD: _____

Send til: Mål og Makt, Nordahl Bruns gt. 22, 0165 OSLO

Garm d.y.: Etterjolstankar

Um tittelen tyder på at joli er umme når me skriv dette, so er det ikkje heilt rett. For joli varar til tjugandedagen, lærde me då me var liten. Og det var ei god lärer, tykte me. Me vilde gjerne at joli skulde vara lengst råd. Den gongen. No legg me ikkje so stor vekt på slikt; alderen tyner so mangt. Men som lesaren nok skynnar, set me desse ordi på papir i god tid fyre tjugandedagen. Derimot er trettandedagen både komen og faren. Og det er ingen ring dag, trettandedagen heller. Den gamle joledagen kalla dei trettandedagen, forfederne våre.

Du skal ikkje kasta skit på alt dei gamle sa. Dette er velkjend lärer, og det rann oss i hug då me fekk sendande eit avisklypp no ved nyårstider. Det var eit klypp frå det bladet som hev vorte kalla tvillingbror til Vestmannalaget, og meir treng me ikkje segja. Frårekna at der fall godord på vestmennene. Og slike dropar fell ikkje alltid frå kvar kvist, veit me.

Ja, ja. Det var Kjartan Rødland som var ute og skreiv, han harma seg yver salmebok-vandalane som med sin seminarpoesi fær jamvel songar til brudlaupsfestar og firmajubileum til å te seg som udøyeeleg diktarkunst. Han tenkte, som rimeleg kann vera, på vandalismen i den sokalla norske salmeboki der dilettantismane ynglar og trengjer ut mynstergod salmedikting. Meir enn ein gong hev me spurt oss sjølv: gjeld korkje åndsvern eller kulturvern for salmeskattar på norskrøtt mål? Kann kvar klåfingra kjeft etter eige vantykke tukla med norske salmar?

Me fekk siste 1991-nummer av «Stille Stunder» samstundes med tvillingbror-klyppet. No syner me jamt tolmod med dette bladet, me hev gjeve det både klapp og ros. Men du skal ikkje vanvyrda sanningi, og salmane av Blix og Hovden i bladet, er ikkje slik som Blix og Hovden skreiv dei. No kan det tena til orsaking at dei er plukka or den nett yverhøvla salmeboki. Men -. Og det er ikkje Hovden-ord frå 1912 me finn i eit Hovden-brev i «Stille Stunder». Endå brevet er attgjeve både med hermeteikn og feit skrift. Me tegjer og tenkjer vårt.

Me sannar med Rødland at det finst ljøsglimt. Eitt ljøsglimt er at «Det lyser i stille grender» av Jakob Sande framleis er salmebokført. Og snart kjem han Tjugandedags-Knut og jagar joli ut.

Nye bøker frå Norsk Bokreidingslag

Andreas Bjørkum og Jarle Bondevik (red.):
DJUP FJORD OG HØG HIMMEL
Festskrift til Anders Ohnstad

Til 80-års dagen åt lokalhistorikaren og forfattaren Anders Ohnstad kom dette forvitnelege utvalet med artiklar, som gjev eit tverrsnitt av den rike og mangslungne forfattarskapen hans. Utvalet femner um alt frå lokalhistorie til riksoga, og Anders Ohnstad skriv lett og folkeleg um både Kong Sverre, Per Sivle, William Gladstone og ei rad med andre personar og hendingar med tilknyting til bygdene i Indre Sogn. Attåt dette innhold boki etterord, bibliografi og helsinglista. Hefta kr 200,-

Sigurd Sandvik:
SULDALSMÅLET

Det gamle Suldalsmålet var sers rikt på ord og segjemåtar. Og målet kom til å halda seg etter måten godt, saman med tradisjonell levevis og gamle arbeidsmåtar. Det er ei rik mål- og kultursoga frå heimbygdi forfattaren og skulemannen Sigurd Sandvik gjev oss gjennom denne boki. Attåt mållæra med målprøvor, finn ein ei ordlista med ikring 5.000 sermerkte ord. Kvart ord står med tyding, og er sett inn i setningar med gamle vendingar og hermor. Hefta kr 150,-

Jarle Bondevik, Oddvar Nes og Terje Aarset (red.):
SUNNMØRSGRAMMATIKKANE TIL IVAR AASEN
I. Teksbond
Skrifter frå Ivar Aasen-selskapet Nr. 1

Dette er den fyrste samla vitskaplege utgåva av alle utkasti som Ivar Aasen laga til grammatikken yver Sunnmørsmalet, medrekna Eegsæt-utgåva frå 1851. Utgåvene gjev mange opplysningar um dei ulike målføre på Sunnmøre for 150 år sidan, og dei syner og korleis Aasen gjekk fram i arbeidet sitt med å systematisera målføri og med det leggja grunnlaget for eit nynorsk skriftmål. Hefta kr 180,-

Jostein Krokvik:
MÅL OG VANMÆLE
- Frå saga um norsk offentleg skriftmål -

Forfattaren og bladmannen Jostein Krokvik kjem her med ei essayistisk debattbok med kritisk gjenomgang av offentleg norsk rettskrivingspolitikk frå Ivar Aasens tid til i dag.

Krokvik skriv med engasjement og stor kunnskap um dette sernorske emnet som gjeld stendige statlege inngrep og endringar i «gjeldande rettskriving». Mangt kjem fram som nok var ukjent for dei fleste, og boki vil vera av stor interesse for folk som er upptekne av nyare norsk målsoga, og som vil taka lærdom av dei mange missteg i samband med skrivemålsendringane her til lands. Hefta kr 160,-

Norsk Bokreidingslag
Boks 2672 - 5026 Bergen-Møhlenpris

JÅRDØY LARS BJARNE
ELISHARKEN 14
5034 Y LAKSEVÅG
ANTALL EKS 1

ISSN 0800-8647

Manger Kyrkja 100 år

Verdfull sogebok som gjeng attende til den første kristentid

Av Ludvig Jerdal

Manger Kyrkja er 100 år på desse tider, og jubileet vart markert hausten 1991. Samstundes kom ei fint tilbudd sogebok som fortel både um kyrkja og prestegarden på Manger, og um åndsliv og kulturliv i tider som gjekk. Manger sokneråd er utgjevar, og ei redaksjonsnemnd hev stade for arbeidet. I nemndi var Gunnstein Kolstad, Lars Morken, Magne Myrtveit og soknepresten i Manger, Per Einar Sønnesyn.

Dei hev kvar for seg skrive bolkar av soga um kyrkja og prestegarden. Gunnstein Kolstad skriv i ein innledningsartikkel at det er eit «påbygg» til soga um Mangerkyrkja dei kjem med. For sjølve hovudbolken i boki er den soga som *Johan Litleskare* skrev og som var ferdig i 1941. Den boki heitte «Soga um Manger Kyrkja. Frå den første kristne tid til 1941». Redaksjonsnemndi gjorde det rette då det vart avgjort at den soga skulde prentast uppatt. Det er eit framifrå godt attersyn, bygt på grundige granskningar og stor kjennskap til miljøet og soga i Nordhordlandsbygdene.

Johan Litleskare (far til general Ola Litleskare) var bonde på Litleskare i Alversund. Drivande bonde var han, og dertil fekk han tid til å vera ein framifrå historikar, og i det heile ein sers allsidig kulturarbeidar. Han var musikkdirigent og trufast kyrkjemann. I Alversund Musikklag var han dirigent i 25 år, og til messone i Alversund Kyrkja kom han køyrande med hest. Endå det var lang kyrkjeveg. Mykje historisk tilfang fekk han samla. Men han fekk ikkje sjå arbeidet sitt um Manger Kyrkja i ferdig. Han døydde medan boki var i prenting.

Skriftnemndi skal ha vellæte for at ho valde å prenta Johan Litleskares arbeid uppatt. Og ei takk fordi nemndi ikkje hev

RETURTILSKRIFT:
Vestmannen
6143 Fiskåbygd

God og rimeleg mat

får du på

Kaffistova til Ervingen

Torgegaarden, Strandkaien 2, 5000 Bergen

sidan i Manger. I barneflokken var mange som vart framståande vitkapsfolk. Presten Michael Sars var so uppteken av livet i sjøen at han leita etter manetar og slimål og anna - i staden for å draga upp ei skikkeleg koka med matfisk. Men vitkapsmannen Sars lever i soga. Inkje underleg at Radøy-folket er byrge av at dei hev havt ein prest som han, og søner som voks upp på Manger prestegard.

Boki er på um lag 200 sider, og ho er eit sterkt vitnemål um eit folk som er glade i kyrkja si og i den tradisjonen som kristendom og kyrkja hev gjeve oss. Ikkje berre i dei siste 100 åri, men i mange hundradår tidlegare:

*Det er so godt å vitja
Guds hus og heilagdom på jord,
det er so sælt å sitja
og lyda på Guds gode ord.*

Dei ordi av Elias Blix talar sterkt til nordhordlendingane.

Ludvig Jerdal

tukla med stilens og språket hans. Johan Litleskare var måldyrkar, han nytta Aasenmålet, fulltonande og fint. Det kan gjeva den unge ætti i dag noko å tenkja på. Her er det ein arv å verna.

Og dertil hev skriftnemndi fylt godt ut um dei siste 50 åri, frå 1941 og til 1991. Det er heilskap i soga. Sermerkte personlegdomar som hev vore knytte til Manger og kyrkjelivet der vert nemnde. Soleis kjem Lars Morken med ein bok um Michael Sars som var sokneprest i Kinn og

Fin opplysningsmåte

Me høyrer at skrivarstova i Norsk Målungsdom med jamne millrom sender ut presseklypp til folk i tillitsumbod. Det er kopiar frå blad og avisor av innlegg, meldingar og utgreidinger som i vid meinung kann ha noko med målreising og NMU å gjera. Me trur tiltaket er tid og porto verdt. Få einskildpersonar vinn fylgja med i heile pressa, og her driv NMU eit verdfullt og fint opplysningsarbeid.

Jol i Sogn - og Gulatinget

«Jol i Sogn», det tradisjonsrike joleheftet, kom i 1991 òg. Med same skriftstyraren, Kåre H. Haugen, og med fylkeslaget av ungdomslag i Sogn og Fjordane til utgjevar. Sogn Ungdomslag, Sunnfjord Ungdomslag og Firda Ungdomslag er slegne saman til Sogn og Fjordane Ungdomslag, som held uppe tradisjonen frå Sogn Ungdomslag når det gjeld dette joleheftet.

Jol i Sogn byd som i tidlegare år på ei blanding av reint jolestoff og sogestoff ifrå fylket. Lars E. Øyane hev vore på spor etter utvandra slektingar i det norske Amerika, og artikkelen hans gjev eit framifrå godt døme på kor stor utvandring hev vore i farne tider.

Gunnlaug Bjelland Clausen fortel huldrasegn ifrå bygd millom fjell. Me møter «Gamle-Flæte'n» frå Leikanger som fekk Danebrog fordi han berga ein offiser i 1814. Sverre Aas tek fram minnet um kulturhovdingen og folkeminnesamlaren Olav Sande. Og Steinar Velle fortel at Gulatinget skal fram or gløymsla. Han viser til ein rik tradisjon, og at Gulatingslovi er rekna for å vera den eldste landskapslovi i Norden. Her hev heile fylket ein rik tradisjon å byggja på. Gulatinget var frå først av eit Allting, eit ting som skapte rett, og som hadde lovgevingsmakt.

L.J.